

Статті і студії

УДК 94(477.53)«1929/1930»

В. Я. Ревежук

«ШТАБ ВІЙСЬКА УКРАЇНСЬКОГО» – ОСТАННЯ ПОВСТАНСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЮ (1929 – 1930 РОКИ)

Стаття висвітлює утворення повстанської організації, яка виникла на теренах Кременчуцького округу в 1929 році і була ліквідована органами ДПУ в січні 1930 року під час підготовки до збройного повстання.

Ключові слова: більшовицький режим, державні хлібозаготівлі, колективізація сільського господарства, підпільна повстанська організація, народне повстання.

Незважаючи на панування в Україні комуністичного режиму, полтавське село в умовах нової економічної політики (1921 – 1928 роки) продовжувало жити своїм усталеним віками життям, зберігаючи національні традиції, культуру, побут і звичаї. Заклопотані повсякденними турботами у власних господарствах, селяни мало переймалися утопічною комуністичною ідеологією. А між тим, грандіозні плани соціалістичної індустріалізації потребували величезних коштів, які можна було взяти, наклавши своєрідний «над податок» на селян. Хліб був потрібний для того, щоб нагодувати всезростаюче населення міст і робітничих селищ та для експорту за кордон. Проте селяни відмовлялися продавати його за фіксованими державними цінами, які у 6 – 8 разів були нижчими за ринкові. За таких умов більшовицький режим міг узяти хліб у селян тільки примусовими методами за допомогою грубої сили.

У 1929 році керівництво СРСР відмовилося від звичних для періоду непу принципів оподаткування сільськогосподарських виробників і перейшло до характерної для часів «воєнного комунізму» продовольчої розкладки. Рік «великого перелому» став перехідним від політики «витіснення куркуля» до політики «ліквідації куркуля як класу» і поклав початок здійснення суцільної колективізації сільського господарства України. Для її практичного втілення в життя на село були послані численні уповноважені, загони міліції, чекісти і «двадцятип'ятитисячники» – комуністи з міст, які не мали уявлення про сільське господарство, але твердо проводили лінію Комуністичної партії в українському селі. В Україні почали застосовувати випробуваний Сталінін «уральсько-сибірський метод», котрий зводився до того, що за рішенням сільських сходів, а точніше – «активу» села, план продажу хліба доводився до кожного двору для того, щоб основний тягар лягав на заможних селян, яких радянська влада називала образливим словом «куркулі». Господарства, які не виконували поставок зерна, штрафувалися у п'ятикратному розмірі вартості незданого хліба. Якщо штрафи вчасно не вносилися, майно боржників продавали з торгів, а селян віддавали до суду і виселяли з рідних місць. У Полтавському окрузі протягом 1929 року було розпродано майже 2773 селян, у Кременчуцькому – 1094 [7, с. 13].

Різно збільшилася (порівнюючи з 1928 роком на третину) і сума єдиного сільськогосподарського податку. При цьому куркульські господарства оподатковувалися в індивідуальному (експертному) порядку з різко зростаючою прогресією вилучення прибутків. У Полтавському окрузі таких господарств було 2,5 відсотка, але сплатити вони мусли майже чверть суми податку (1031 тисячу карбованців), установленого для індивідуальних селянських господарств [7, с. 11]. Політика радянської влади була спрямована на пролетаризацію села й знищення найбільш працездатного та підприємливого селянства. Її кінцевою метою було перетворення вільного селянина-виробника на позбавлення засобів виробництва та землі колгоспного наймита.

Ліквідація ринкових відносин і насильницьке вилучення хліба суперечило інтересам більшості українського селянства, яке чинило запеклий опір державним хлібозаготівля. Спостерігалися випадки непокори владі, селянські хвилювання і заворушення, які відбувалися у форматі бунтів і супроводжувалися насильством по відношенню до сільських активістів, підпалів їх господарств і фізичних розправ. У ніч на 3 червня 1929 року в різних місцях Глобино були розклеєні листівки антирадянського змісту за підписом «осередок УНДО» (Українське народно-демократичне об'єднання). Назва таємного осередку свідчить про вплив національно-визвольних змагань у Західній Україні на Україну радянську, адже Українське національно-демократичне об'єднання виникло в Галичині у 1925 році. В кінці листівки стояла печатка Глобинського сільськогосподарського товариства, яке існувало в селі до 1922 року. З печатки була видалена серцевина із символікою товариства і на її місце встановлено зображення Тризуба. Появу листівок чекісти пов'язували з приїздом до Глобино Української хорової капели імені Миколи Лисенка. Незважаючи на оперативні дії міліції із залученнями «сексотів» (секретних співробітників ДПУ), авторів листівок виявити не вдалося [5, арк. 2].

Одним із проявів протибільшовицького Руху опору полтавського селянства стала найбільша з відомих в Україні таємна повстанська організація державницького спрямування, яка виникла у вересні 1929 року в селі Бугаївці Жовнинського району Кременчуцького округу. Десятки років про її існування і долю учасників нічого не було відомо, позаяк кримінальна справа «Штабу Війська Українського», що нараховувала шість грубесних томів і зберігалася в Полтавському обласному управлінні СБУ, вважалася засекреченою і не видавалася дослідникам. Тому документи справи вводяться в науковий обіг уперше.

Село Бугаївка – давнє козацьке поселення. У XVIII столітті на його місці існували хутори козаків Чигиринсько-Дібрівської сотні Лубенського повіту – Бугаїв, Слюсарів, Бабичів, Слюзів та ін. Після ліквідації російським царизмом автономії України-Гетьманщини хутори ввійшли спочатку до складу Городиського повіту Київського намісництва, а з 1789 року – Градизького повіту Катеринославського намісництва. На початку ХХ століття Бугаївка з навколишніми хуторами входила до Мозолівської волості Кременчуцького повіту.

Підпільну повстанську організацію очолив Микола Харитонович Маслич. Народився він 1892 року в сім'ї селянина-бідняка. У 1909 році закінчив земське двокласне училище. Позаяк земля не могла прогодувати велику родину Масличів, юнак змушений був шукати кращої долі в місті. Маючи велике бажання вчитися і

природну кмітливість, Микола вступив до механічної школи (технічного училища) в Кременчуці, по закінченні якого працював токарем по металу на промислових підприємствах міста. Там познайомився з ідеями російської соціал-демократії і в 1910 році вступив до РСДРП, поділяв погляди її меншовицького крила.

У 1913 році М. Маслича мобілізували на військову службу, яку він відбував як моторист на кораблях Балтійського флоту. Водночас займався революційною діяльністю, пропагуючи ідеї соціальної справедливості серед матросів. Повалення самодержавства в Росії зустрів з великим захопленням. Як визнаний лідер революційних матросів, увійшов до складу Центробалту – виборного органу моряків Балтійського флоту – і від нього був обраний делегатом першого Всеросійського з'їзду рад робітничих і селянських депутатів, котрий працював протягом з 3-24 червня 1917 року в Петрограді. Разом з більшістю делегатів з'їзду М. Маслич висловив довіру Тимчасовому уряду і підтримав наступ російської армії на Східному фронті, відкинувши водночас намагання більшовиків учинити державний переворот у Росії. М. Маслич увійшов також до складу Центрального Виконавчого Комітету Рад і від нього був делегований на конференцію Червоного Хреста, яка відбувалася у Москві.

Більшовицького перевороту М. Маслич не сприйняв і вийшов з РСДРП. Відтоді в жодній з політичних партій не перебував, зосередившись на роботі в організаціях Всеросійського Червоного Хреста спочатку на Кавказі, а в часи Української держави П. Скоропадського – у Києві, займався поверненням російських військовополонених на Батьківщину. Цю ж роботу він проводив і пізніше, будучи членом Особливої наради при білогвардійському урядові генерала Корнілова. Активної участі в Українській революції не брав.

Під час другого приходу більшовицьких військ на Україну в 1919 році М. Маслич повернувся до Бугаївки і був обраний головою Мозолівського волосного виконавчого комітету. На цій посаді пропрацював лише півтора місяця та був заарештований Чека за стандартним звинуваченням у «контрреволюційності», позаяк не став більшовицьким прихвоснем і захищав селян від набігів російських продовольчих загонів з «Московської оборки». Майже три місяці М. Маслич відбував покарання у кременчуцькій тюрмі й був звільнений під час повстання отамана М. Григор'єва. Після ув'язнення більшовики вже не допускали його до органів місцевої радянської влади і він відійшов від активного громадського життя.

Протягом 1920-1923 років більшовики на вимогу селян провели зрівняльний перерозподіл землі й М. Маслич зосередився на веденні власного невеликого господарства. Мав 11 десятин землі, двоє коней і сім'ю з 10 непрацездатних осіб (старих батьків та малолітніх дітей). У 1923, 1926 і 1928 роках М. Маслич перебував у ТСОЗі (товариство спільного обробітку землі), але розчарувався у можливостях колективного господарювання.

Напередодні «наступу соціалізму по всьому фронті» в 1928 році М. Маслич на свою біду позичив 525 крб. і разом з двома односельцями придбав у складчину парову молотарку. Здавалося, у сім'ї запанує достаток, але настав рік «великого перелому» й початок комуністичного штурму. Місцева влада зарахувала його до категорії куркулів та обклала податком в індивідуальному (експертному) порядку. Маючи 200 крб. боргу, він повинен заплатити 253 крб. податку і 126 крб.

самообкладання, що було для нього непосильним. Незважаючи на сльози й умовляння дітей та дружини, господарство М. Маслича було розорене дощенту [1, арк. 71].

«Придивляючись до життя селян, – говорив він, будучи заарештованим, на слідстві, – перебуваючи в їх середовищі, часто ділячись враженнями і цікавлячись думками окремих груп селян, я переконався в тому, що деякі заходи радвлади пов'язані з індивідуальним обкладанням, викликають масове незадоволення, що межує з яскраво вираженою ненавистю до радянської влади... Спостерігаючи всю цю безрадісну картину, яка створила надзвичайно тяжкі умови для селян, я почав задумуватися над тим, як би знайти шляхи виходу з цього скрутного становища» [1, арк. 3 – 4].

Після довгих роздумів М. Маслич дійшов висновку, що захистити українське селянство можна, тільки звільнивши Україну від московсько-більшовицької влади і відновивши її незалежність у формі Української Народної республіки. Навесні 1929 року у нього визріла думка створити підпільну повстанську організацію під умовною назвою «Визволення селян». На початку вересня цього ж року М. Маслич поділився своїми думками з давнім знайомим Мефодієм Мальком та знайшов у ньому свого однодумця.

Мефодій Власович Малько, як і М. Маслич, народився в Бугаївці у сім'ї заможного селянина-козака: його батько до революції 1917 року мав 42 десятини землі, кілька коней та корів і чимало сільськогосподарського реманенту. На початку Першої світової війни М. Малько був мобілізований до царської армії. Службу відбував діловодом у 5-ому Кавказькому військово-дорожньому загоні. У 1915 році одержав звання військового чиновника. Після більшовицького перевороту й виходу Росії із світової війни М. Малько повернувся додому.

У січні 1919 року, під час перебування у гостинах свого брата в Лохвиці, М. Малько добровільно вступив до армії УНР, де служив інтендантом. Пізніше входив до складу комісії (штабу) з формування Синьої дивізії, а наостанок служив у 3-ій Залізній дивізії під командуванням генерала Удовиченка. Разом з армією УНР пройшов увесь хресний шлях збройної боротьби за свободу і незалежність України та в кінці 1920 року опинився на еміграції в Польщі. Перебуваючи в таборі для інтернованих українських вояків у Познані, пізнав усі принади життя напівполоненого, а відтак утік з табору й деякий час поневірявся по наймах у польських осадників (колоністів), які оселилися на землях Західної України. У 1922 році був заарештований польською поліцією і відправлений до рівненської тюрми. Після звільнення з ув'язнення перебрався до Луцька. Там дізнався про смерть «вождя світового пролетаріату» й початок політики українізації. У березні М. Малько нелегально перетнув кордон та повернувся в Україну, але на станції Чуднів був затриманий чекістами і відправлений до карантинного табору в Шепетівці.

Після прискіпливої перевірки, яка тривала більше від місяця, М. Малька відпустили додому, й 7 червня 1924 року він прибув до Бугаївки. Як колишній емігрант та син куркуля, був позбавлений виборчих прав і, незважаючи на амністію, перебував під постійним наглядом «компетентних органів» радянської влади. З тієї ж причини його дружина-вчителька не змогла знайти роботи за фахом. У 1929 році господарство М. Малька вдруге було розорене, на цей раз непосильними податками. Тоді він «прийшов до висновку, що політика партії й

радянської влади веде до зубожіння і поневолення селянства, знищує індивідуальні селянські господарства, насильно відбирає у селян хліб»[1, арк. 9]. Не вагаючись, М. Малько обрав шлях боротьби з більшовицьким режимом.

До підпільної селянської організації ввійшли колишні вояки армії УНР Федот Калашник, Тимофій Замикула та інший. Федот Олексійович Калашник служив в одному з перших українізованих полків російської армії – Наливайківському. Разом із загонами «вільного козацтва» боровся з червоними напасниками під час першої більшовицької агресії проти України на початку 1918 року. В складі селянських повстанських загонів воював з гетьманським режимом П. Скоропадського та Червоною армією протягом 1919 – 1920 років.

Тимофій Купріянович Замикула – колишній офіцер російської армії. З перших днів Української революції вступив до її військових формувань і боровся з більшовиками. Коли ж в Україну прийшли денікінці, був мобілізований до Добровольчої армії й відступаючи під ударами червоних, дійшов до Миколаєва, але на еміграцію не пішов, повернувся додому.

На першому зібранні, яке відбулося в хаті М. Малька, підпільники утворили штаб з підготовки повстання і прийняли офіційну назву повстанської організації – «Штаб Війська Українського». Члени штабу розділили між собою обов'язки: головним отаманом повстанців одностайно було обрано М. Маслича, головним писарем (начальником штабу) – М. Малька, членами штабу – Ф. Калашника та Т. Замикулу. При штабі мав бути ад'ютант, але відповідної кандидатури поки що не знайшлося, і ця посада залишалася вакантною. М. Маслич виготовив печатку повстанської організації. Вона була перероблена із старої, яка зберігалася у М. Малька: назва «Комісія по скликанню Синьої дивізії» була замінена на «Штаб Війська Українського» з тризубом і надписом «У.Н.Р.» у центрі.

Уже на першому зібранні штабу були визначені цілі й накреслена програма підпільної організації. Метою повстання було «покращення становища українського народу і створення Української Народної Республіки». В остаточному варіанті програма підпільної організації не була прийнята, але в її основу була покладена програма діяльності уряду Центральної Ради й Конституція УНР від 29 квітня 1918 року. Вона включала такі засадничі положення: звільнення України від московсько-більшовицького ярма і відновлення самостійної, незалежної та соборної Української Народної Республіки, повернення приватної власності на землю, вільної торгівлі та Селянських спілок, створення Української національної армії й вільних профспілок, відродження козацького стану, відділення церкви від держави і держави від церкви (вибір конфесій був справою добровільною) та ін.

Майбутня незалежна Українська республіка мала гарантувати політичні й громадянські права національним меншинам, їх участь у державному житті, але тією мірою, щоб інтереси титульної української нації не були обмеженими. У школах для національних меншин мала обов'язково вивчатися українська мова. Підпільники розглядали майбутню незалежну Україну як частину європейської спільноти народів, а тому вона повинна взяти на себе зобов'язання заплатити іноземним державам частину боргу царської Росії. На противагу радянському виборчому законодавству, яке мало дискримінаційний і класовий характер, проголошували демократичне виборче право та рівна участь усіх громадян України у виборчому процесі. З метою гарантування політичних і соціальних прав

селян парламент й уряд УНР мав формуватися з таким розрахунком, щоб селянське представництво в них становило 60 відсотків, а представники української інтелігенції та політичних партій – по 20 відсотків.

Особлива увага в програмі приділялася аграрному питанню, яке найбільше хвилювало учасників підпільної організації. В ході тривалих дискусій вони дійшли думки, що потрібно зберегти існуючий зрівняльний порядок землекористування, але закріпити земельні наділи у приватну власність. Купівля-продаж землі мала бути обмеженою для того, щоб вона не концентрувалася в руках окремих хазяїв. Про проведення поміщицького землеволодіння не могло бути й мови.

Програма також передбачала державну підтримку селянських господарств і збереження стратегічно важливих промислових підприємств, лісів та надр у руках держави. Дрібні підприємства, які не мали державного значення, могли бути повернені їх попереднім власникам. Держава повинна забезпечувати підприємницьку діяльність своїх громадян. В Україні мала діяти прийнята Центральною Радою 29 квітня 1918 року Конституція УНР, згідно з якою вищим органом України були Національні збори [1, арк. 216].

«Штаб Війська Українського» на одному з перших своїх зібрань (усього їх відбулося 25 – 30) визначив першочергові обов'язки членів повстанської організації: пропагували її програму серед селянства, залучати нових, але ретельно перевірених членів до організації, виявляти серед населення й брати на облік приховану з часів Визвольних змагань 1917 – 1921 років зброю. Члени штабу також підбирали людей з числа офіцерів та унтер-офіцерів колишньої російської армії й старшин армії УНР на командні посади в повстанській організації – районних і сільських організаторів.

Робота із залучення нових членів до повстанської організації проводилася під час ярмарків, базарів та інших масових зібраннях через родичів і знайомих шляхом індивідуальних бесід. Від поширення листівок серед населення вирішили відмовитися, оскільки чекісти через них могли вийти на слід організації. Побоюючись провалу, агітацію не проводили серед мешканців міст. Під час агітації ставку робили на селянина-середняка, який не хоче йти до колгоспу, а тероризований і гнаний радянською владою куркуль, уважали керівники організації, всього боїться та вже не є реальною силою на селі. Рекомендувалося такою обмежити контакти з молоддю, яка частково вже була заражена комуністичною ідеологією, новою радянською інтелігенцією й «продажними попами» Руської православної церкви, які могли бути «секстами» ДПУ. Для зв'язку між собою учасники підпілля вживали пароль «Гармата» [2, арк. 67].

На кінець 1929 року Штаб Війська Українського вже мав свої осередки у 13 населених пунктах Глобинського, Градиського, Жовнинського і Семенівського районів Кременчуцької округи. Почали налагоджуватися зв'язки з Полтавським та Шевченківським округами, але у зв'язку з проведеними арештами зробити цього підпільники не встигли. Через посередництво лікаря із села Іванівки Оболонянського району (його прізвище невідоме) бугаївські повстанці намагалися поширити діяльність своєї підпільної організації (або створити окрему) в Лубенському окрузі, а через Івана Горлицького – у Черкаському. М. Маслич намагався також зв'язатися з еміграційним урядом УНР у Франції та українськими емігрантами у Польщі, серед яких у нього було чимало знайомих. Панували

залучити до підпільної організації і колишніх «червоних партизан», які мали великий досвід боротьби у ворожому підпіллі.

Як свідчили пізніше на слідстві члени «Штабу Війська Українського», на момент арешту до підпільної організації входило близько 150 – 200 чоловік. Це були різні за соціальним станом і майновим становищем люди. Наприклад, Григорій Шафорост до приходу більшовиків до влади разом з батьком володів 100 десятинами землі, але за радянської влади втратив майже все. Тяжкою працею в умовах непу він знову нажив деякі ставки: мав 10,5 десятин землі, двоє коней, корову й семеро овець. Іван Пилипас до революції 1917 року мав 70 десятин землі. Як член партії хліборобів-власників, був присутній на виборах гетьмана П. Скоропадського 29 квітня 1918 року в Києві. За радянської влади в нього відібрали землю і позбавили виборчих прав.

Павло Черевань до 1917 року землі не мав взагалі і поневірявся по наймах, але за часів непу спромігся збудувати нову хату, сарай і вітряк. У 1926 році разом з трьома іншими селянами придбав у складчину молотарку, але під час «розкуркулювання» у 1929 році втратив усе: у нього конфіскували молотарку, худобу, вітряк та домашні речі. У доньки Тетяни посеред зими комсомольці забрали навіть останнє пальто [1, арк. 217].

Микита Білик мав 3,25 гектара землі й за радянськими мірками вважався бідняком. Коли російські більшовики на початку 1918 року вперше прийшли в Україні, добровільно вступив до Червоної гвардії та до 1922 року служив у Червоній армії. Невідомо, коли він вступив до більшовицької партії, але в 1921 році через незгоду з переходом до непу, вийшов з неї й тому перебував під підозрою. Напередодні «великого перелому» працював касиром у сільськогосподарському товаристві та був членом комнезаму. До національно-патріотичного підпілля входив і мешканець села Великі Кринки Василь Семибаламут. За участь у революції 1905- 1907 років відбував покарання в царські тюрмі, а потім на поселенні в Архангельській губернії й додому повернувся лише напередодні Першої світової війни [1, арк. 5].

М. Маслич намагався залучити до повстанської організації та священика УАПЦ села Шушвалівки Сулятицького, галичанина, який у роки Першої світової війни декілька місяців служив капеланом в українському легіоні Січових стрільців. Побоюючись провалу і неминучих репресій, священик відмовився офіційно вступити до підпілля, але морально підтримав повстанців. Сулятицький говорив, що для боротьби з більшовицьким режимом потрібні інші методи. Керівництво СРСР він порівнював з ящиком з черв'яками, які з часом з'їдять один одного й загинуть [4, арк. 1020].

Згідно з радянським адміністративним поділом в окремі райони Кременчуцької округи М. Маслич призначив районних організаторів, а в села – старших груп, з якими періодично проводив наради. Керівне ядро повстанської організації знаходилося в Бугаївці. Крім членів «Штабу Війська Українського», до нього входили Тимофій і Олександр Замикули, Григорій Шафорост, Олександр Малько – брат Мефодія Малька та інші.

Керівниками повстанських груп у селах були призначені: у Великих Кринках – Василь Починок, Шушвалівці – Петро Мітла, Борисенках – фельдшер Данило Борисенко, Гриньках – Трохим Багно, Глобиному – Павло Черевань, Жуках – Антін Жук і Мамон Пилипас, Кирняківці – Степан Костина,

Пеляхівщині – Сергій Маслич, Тимотівці – Павло Безуглий, Градизьку – Григорій Третяков, Броварах – Савва Коваленко, Опришках – Сергій Сегеда. Районним організаторам «Штаб Війська Українського» видав накази (мандати) за підписом М. Маслича й М. Манька на право формування повстанських загонів. Усього їх було видано п'ять: Петрові Мітлі, Павлові Череваню, Микиті Кухаренку, Тимофієві Нестеренку та одному представникові Шевченківського округу, прізвища якого чекісти не змогли встановити [3, арк. 669].

М. Маслич добре розумів, що звільнити Україну від окупації більшовицької влади і відновити УНР можна лише в результаті загального народного повстання. Першочергово планувалося сформувати із селян три дивізії та в міру розгортання повстанської організації – ще дві. Петра Череваня М. Маслич призначив командиром Січової дивізії, яку він мав сформувати на теренах Глобинського району. Дивізія мала складатися з чотирьох полків: трьох стрілецьких по 1200 козаків у кожному й одного артилерійського. Колишнього офіцера російської армії Миколу Кухаренка призначили командиром Запорізької дивізії, яку він мав створити у Градизькому районі. Автоброневі частини мав очолити Віктор Майборода, позаяк у царській армії він служив у автомобільному підрозділі [4, арк. 1015].

До початку січня 1930 року підпільникам удалося розпочати формування лише двох полів: у Семенівському (командир – Кирило Мироненко) й Жовненському (командир – Петро Мітла) районах. К. Мироненко був колишнім унтер-офіцером царської армії, у боротьбі з більшовиками служив у українських національних військах. У 1919 році його мобілізували до Добровольчої армії Денікіна. Разом з нею К. Мироненко відступав аж до Миколаєва, але на еміграцію не пішов, а, приховавши своє білогвардійське минуле, повернувся додому та займався сільським господарством. У 1929 році надзвичайні податки його розорили і йому загрожувала примусова висилка до північних районів СРСР.

Протягом тривалого часу серед керівництва «Штабу Війська Українського» дискусійним залишалося питання про початок народного повстання. Г. Шафорост пропонував розпочати його негайно, але більшість керівників повстанських груп через відсутність зброї з ним погодилися. М. Маслич хотів розпочати терор проти комуністів і так званих активістів у грудні 1929 року, але не з фізичних розправ, а з підпалів їх садиб. Його пропозицію також відхилили, оскільки терористичні акти неминуче викличуть репресії й призведуть до розгрому підпілля [5, арк. 69]. Проте всі повстанці сходилися на тому, що збройний виступ слід почати в період «наступу сталінізму по всьому фронту», який викличе масове невдоволення селянства та неминучий голод в Україні.

В остаточному варіанті план повстання був затверджений на початку грудня 1929 року. Він зводився до того, що повстання слід почати навесні 1930 року одночасно на теренах трьох округів – Кременчуцького, Черкаського та Полтавського й обов'язково до початку жнив для того, щоб дати комуністам вивезти хліб з України. Повстання мало початися із захоплення окружних центрів, де розташовувалося партійне керівництво та запаси зброї, так необхідної для повстанців. Напередодні збройного виступу планувалося роззброїти міліцію та комуністів по селах і в такий спосіб озброїти селян наступом на міста. Комуністів повстанці вирішили не знищувати, а в разі успіху повстання обміняти їх на українських патріотів, які каралися в радянських тюрмах і концтаборах.

Особливу увагу повстанці приділяли захопленню Кременчука – важливого промислового і стратегічного пункту, де пересікалися залізничні й водні шляхи сполучення та знаходився важливий стратегічний міст через Дніпро. Напад на Кременчук планували здійснити під час ярмарку в Градизьку, на який завжди збиралися тисячі селян, і під їх виглядом непомітно проникнути до міста. Щоб деморалізувати владу й відволікти увагу силових структур, передмістя Кременчука повстанці збиралися підпалити в декількох місцях та скориставшись панікою, захопити стратегічні об'єкти: засоби зв'язку, склади зброї тощо. Комендантом кременчуцького залізничного вузла М. Маслич призначив Василя Малька [5, арк. 53]. Інших призначень зробити не встиг.

Великі надії під час захоплення Кременчука повстанці поклали на Григорія Магду – колишнього офіцера російської армії (корнета гвардії), який брав участь у Визвольних змаганнях українського народу 1917 – 1921 років, а після їх поразки перебував у Червоній армії, службу відбував на артилерійських складах міста, знав їх розташування, систему охорони тощо. Після захоплення Кременчука М. Маслич пропонував заарештувати партійно-радянське керівництво міста, але низовий апарат влади, особливо господарський, залишити на місцях, щоб не дезорганізувати роботу міських служб із життєзабезпечення населення.

Підготовлене «Штабом Війська Українського» повстання мало розгортатися в західному напрямку – на Правобережну Україну з розрахунком на те, що звідти легше зв'язатися й скоординувати свої дії з українською еміграцією та урядом УНР у вигнанні. Кінцевою метою повстання було очищення України від більшовиків і відновлення УНР та демократичних прав і свобод українського народу. В разі невдачі повстанці мали відійти на територію Польщі й Румунії.

М. Маслич вірив і переконував своїх побратимів, що в Україні існують інші таємні антибільшовицькі організації, адже в кінці 1929 року чекісти почали розкручувати справу міфічної «Спілки визволення України», готуючи в такий спосіб розправу над українською інтелігенцією. Надії на підтримку інших селянських організацій виявилися ілюзорними, а успіх селянського повстання – примарним. Більшість українського селянства дійсно не сприймала більшовицького режиму, але через відсутність єдиної повстанської організації та політичної партії про загальне повстання годі було й мріяти.

Протягом короткого часу свого існування підпільникам із «Штабу Війська Українського» не вдалося зв'язатися з опозиційними до радянської влади силами навіть у районах дії своєї організації. Восени 1929 року в Глобиному чекісти виявили листівки антирадянського змісту. Вони провели превентивні арешти, але авторів листівок так і не знайшли. У грудні цього ж року під час організації колгоспу в Опришках в селі з'явилися написані від руки листівки із закликом до селян не підтримувати цю більшовицьку затію [5, арк. 111]. До цих акцій члени «Штабу Війська Українського» були непричетними і не могли встановити контакт з їх організаторами. Не враховували повстанці й підступних дій таємної радянської поліції ДПУ, яка через мережу своїх таємних інформаторів тримала під контролем усі ланки суспільного життя українців. Крім того, у селах Полтавщини існували, хоч і нечисленні, комсомольські організації та комітети незаможних селян, які слугували опорою комуністичного режиму.

Про існування «Штабу Війська Українського» чекісти дізналися 24 листопада 1929 року з повідомлення свого таємного інформатора «Плавня» – учасника

Української революції 1917 – 1921 років, згодом емігранта М. Кухаренка. М. Малько познайомився з ним у 1921 році на лікуванні у Краківському госпіталі в Польщі, повністю йому довіряв, а тому залучив до повстанської організації й навіть доручив створити її осередки у Градизькому районі. Чекісти завербували М. Кухаренка ще в 1923 році коли він повернувся в Україну. Вони були невисокої думки про свого інформатора: «боягузливий, недостатньо досвідчений як агент, а тому ми робимо ставку на залучення агента, якому будемо довіряти безумовно» [4, арк. 1061 – 1062]. Такого агента не виявилось, але були інші. Наприклад, «сексот» Коваленко з Глобино (кличка – «Іванов») був поліцейським провокатором ще до більшовицького перевороту 1917 року. Перше повідомлення про існування підпільної організації в Бугаївці він зробив 5 грудня. Проте Коваленко був нещирим з ДПУ і багато його приховував, зокрема, що його син Андрій був старшиною армії УНР, а тому чекісти йому не довіряли.

Таємними інформаторами ДПУ були «Кудінов» – голова комнезаму із Шушвалівки Жовненського району, «Лавровський» із Опришок, «Адський» з Бугаївки, «Веселий» з Городища, «Око» з Жуків та інший. Особисто з М. Мальком, як колишнім емігрантом, стежив «Стальний», за Г. Третяком – «Коровін». Куратором «сексотів» був начальник слідчо-оперативного відділу Кременчуцького окружного управління ДПУ Флейшман. «Сексотів» було так багато, що вони часто писали доноси один на одного, оббрихували невинних людей, повідомляли неперевірені факти і плітки, намагаючись тим самим завоювати прихильність свого куратора. Наприклад, інформатори «Снага», «Шумов», «Миловидов» та «Рашпіль» доносили чекістам про сотні учасників підпілля, наявність у них зброї, у тому числі кулеметів, зв'язків з Києвом, Харковом тощо. Вже після арешту учасників підпілля «Адський» продовжував писати доноси на непричетних до «Штабу Війська Українського людей».

Розроблення операції, яку чекісти називали «куркульсько-петлюрівською», мала кодову назву «Тризуб». У ніч з 21 на 22 січня 1930 року чекісти заарештували 102, а до слідства притягнули 108 учасників підпілля [5, арк. 74]. До заарештованих у камеру посадили таємного інформатора на кличку «Казбек».

Слідство тривало майже два місяці. Чекісти намагалися прив'язати «Штаб Війська Українського» до «Спілки визволення України», але з того нічого не вийшло. М. Маслич і його товариші трималися мужньо й не приховували своїх антикомуністичних переконань та намірів шляхом збройного повстання повалили радянську владу й відновити державну незалежність України. Матеріали слідства 22 березня 1930 року були передані органу позасудової розправи – «трійці» при колегії ДПУ УСРР у Харкові. Вирок винесли вже 24 березня, позаяк доля підсудних була вирішена заздалегідь. М. Маслича і 26 заарештованих було засуджено до смертної кари, решта одержала від 3 до 10 років ув'язнення, чотирьох звільнили з-під варти. Вирок затвердив заступник голови ДПУ УСРР Карлсон, і він не підлягав оскарженню [5, арк. 88]. Вирок смерті виконали у Кременчуці.

«Штаб Війська Українського» була однією з найбільших підпільних організацій українського селянства в період колективізації сільського господарства, яка ставила за мету повалення більшовицького режиму і відновлення Української Народної республіки. Плани повстанців були приреченими на провал, адже розпрошені по селах та хуторах селяни, які до того

ж не мали ні зброї, ні належного військового вишколу, не могли здолати злагоджений механізм комуністичного режиму, який за десять років радянської влади уже встиг утвердитися в Україні. Хоча противниками радянської влади були мільйони українських селян, стати на шлях збройної боротьби з нею здатних були небагато. Решта терпіла, як звикла терпіти за більше ніж двісті років бездержавного існування України, замкнувшись у власному горі, заклопотана тим, щоб якось вижити й зберегти своє життя та життя своїх рідних. Але ті, хто став на шлях збройної боротьби з комуністичним режимом, воліли краще загинути в боротьбі за свободу і незалежність України, ніж жити в неволі.

Незважаючи на розгром «Штабу Війська Українського», стихійний опір селянства Полтавщини, як і всієї України, продовжувався. За період з 1 липня 1929 року по 1 квітня 1930 року в Горошиному була спалена оселя голови споживчого товариства, у Кривій Руді – колгоспні господарські будівлі, в Іванівці, Дем'янівці й Степанівці розповсюджувались листівки антирадянського та анти колгоспного змісту й інші [6, арк. 108]. Лише в результаті завершення суцільної колективізації сільського господарства і штучно створеного голодомору 1932 – 1933 років українське село було остаточно «втихомирене», а його хлібороби перетворені на безпаспортних кріпаків колгоспно-радгоспної феодальної системи.

Список використаних джерел

1. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 16785-с. – Т. 1.
2. Там само. – Т. 2.
3. Там само. – Т.3.
4. Там само. – Т. 4.
5. Там само. – Т. 6.
6. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929-1933. Збірник документів і матеріалів. – Полтава: [Б. в.], 1997. – 254 с.

В. Я. Ревегук

«ШТАБ ВОЙСКА УКРАИНСКОГО» – ПОСЛЕДНЯЯ ПОВСТАНЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПОЛТАВСКОГО КРАЯ (1929 – 1930 ГОДОВ)

Статья освещает образование повстанческой организации, которая возникла на территории Кременчугского округа в 1929 году и была ликвидирована органами ГПУ в январе 1930 года во время подготовки к вооруженному восстанию.

Ключевые слова: *большевистский режим, государственные хлебозаготовки, коллективизация сельского хозяйства, подпольная повстанческая организация, народное восстание.*

V.Y. Revehuk

“THE HEADQUARTERS OF THE UKRAINIAN ARMY” AS THE LAST REBEL ORGANIZATION OF POLTAVA REGION (1929–1930)

The article deals with the formation of the rebel organization, which originated in the Kremenchug County in 1929 and was liquidated by GPU in January 1930 while preparing an armed uprising.

Keywords: *the Bolshevik regime, the state grain reserves, the collectivization of agriculture, an underground rebel organization, a popular uprising.*

Надійшла до редакції 21 березня 2013 року